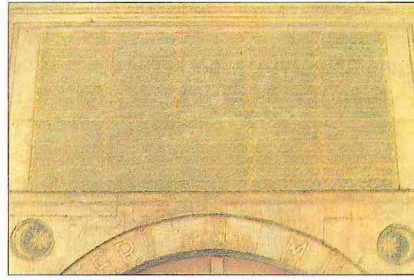

kat ayyıldızın bir devlet sembolü olarak resmen kabulü, bildiğimiz kadarıyla III. Mustafa (1757-1774) devrinde başlamış, I. Abdülhamid (1774-1789) ve bilhassa III. Selim (1789-1807) dönemlerinde de iyice yerleşmiştir. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin *Mecmûa-i Tevârîh* adlı eserinde, "Frenk Beyzâde Kont'un (De Tott olmalı) döktürdüğü toplar tuğradan başka Devlet-i Osmâniyye'ye mahsus olan nişân-ı şerif-i âlî-şânın dahi resmolunması 1187'den (1773-74) itibaren usulden olmuştur" (vr. 85^a) denildiğine göre, bu "nişân-ı şerif-i âlî-şân"ın ayyıldız olması kuvvetle muhtemeldir. Napolyon'un Yafa'da ganimet olarak ele geçirdiği ve Akkâ önüne getirdiği, fakat burada başarısızlığa uğrayınca geri çekilirken 22 Mayıs 1799'da denize attırdığı Türk toplarının namluları üstünde de ayyıldız bulunmaktaydı. İstanbul'da Askerî Müze'de ve Rumelihisarı önünde de ayyıldızlı toplar vardır. Başbakanlık Arşivi'nde hatt-ı hümayunlar arasında bulunan tarihsiz bir belge (nr. 14553), ayyıldızın III. Selim zamanında resmen devlet alâmeti olarak kullanıldığını göstermektedir. Tophane ve Top Arabacıları Nâzırı Resid Mustafa Efendi'nin yazarak sadrazama takdim ettiği takririn kenarına padişahın yazdığı bir notta, topların üzerlerine tuğradan başka "... ağzına karîb mahalle hilâl şekli ile bir yıldız resmoluna..." denilmektedir. Bugün İstanbul'da Deniz Müzesi'nde bulunan, Tersâne-i Âmire Eminî Osman Efendi tarafından takdim edilmiş 18 Zilkade 1207 (27 Haziran 1793) tarihli *buyruldu**da, donanma kalyonlarına çekilecek sancakların al renkte olması ve üzerlerinde beyaz ay ve yıldız bulunması öngörülmüştür. III. Selim'in

Aya İrini Kilisesi (eski Harbiye Ambarı - Askerî Müze) kapısındaki ayyıldız

saltanat yıllarından itibaren ayyıldız hemen her yerde kullanılır olmuştur. 1957 yılında Sivas'ta Güdükminare denilen türbenin karşısındaki güzel ve eski bir evin saçağı altında boya ile işlenmiş ayyıldız ve 1211 (1796-97) tarihi görülmüyordu.

Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere XIX. yüzyılda, üzerinde çeşitli silâhlar, sancaklar ve alt kenarında nişanlar bulunan arma kullanılırken bayrakta da biçimleri şimdikiye pek uymayan ayyıldız alâmeti kabul edilmisti. Bu durum böylece Cumhuriyet'in başlarına kadar sürüp gitmiştir. Çeşmelerde, mezar taşlarında, cami ve tekke kapılarında, Çanak-kale tabaklarında, fincanlarda, işlemlerde, çeşitli deri ve madenî eşya üzerinde ayyıldız motifi ile karşılaşılır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ayyıldız bayraklarda biraz gelişigüzel işlenirken 1933'te belirli ölçü ve nisbetlere göre yapılması tamim edilmiş, 1936 yılında da bu hususta bir kanun çıkarılarak 1937'de nizamnâmesi yayımlanmıştır (bk. BAYRAK). Müslüman ülkelerin birçoğu da ayyıldızlı

resmî devlet arması olarak kabul etmişler ve değişik renklerdeki bayraklarına koymuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârîh*, vr. 85^a; Jacob Artin Pacha, *Contribution à l'étude du blason en Orient*, London 1902; *Türk Bayrağı Kanunu*, İstanbul 1936; *Türk Bayrağı Kanunu ve Nizamnamesi*, İstanbul 1938; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ayyıldız*, Ankara 1938; a.mlf., "Sancağımız", *Deniz Mecmuası*, sy. 329, İstanbul 1933; W. Ridgway, "The Origin of the Crescent", *Royal Anthropological Society*, 1908; Ali [Miralay], "Sancağımız ve Ay-Yıldız Nakşı", *TTEM*, VIII, 1/2 (1932), s. 158-182; 257-265, 376-390; Ahmed Refik, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Arması Nasıl Oluyor?", *İkdam*, İstanbul 26 Teşrinisani 1925; Halil Hâlid, "Türk Hilâlinin Aslı, I", *DİFM*, 1/2 (1932), s. 158-182; a.mlf., "Türk Hilâlinin Aslı, II", a.e., 1/3 (1926), s. 36-51; Tosyavizâde Osman Rifat, "Bayrağımıza Dair Birkaç Söz", *İstanbul Belediye Mecmuası*, VII/84 (1931), s. 446-458; Rıza Nour, "L'histoire du Croissant", *Revue de Turcologie (Türk Bilik Rövisü)*, 1/3, İskenderiye 1933, s. 232 vd.; Armenag Sakisian, "Le Croissant comme emblème national et religieux en Turquie", *Syria*, XXII, Paris 1941, s. 66-80; Emel Esin, "Kün-Ay (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk devirden Hakanlılara kadar İkonografisi)", *TTK Bildiriler*, I (1972), s. 313-359; Semavi Eyice, "Ay-Yıldız'ın Tarihi Hakkında", *TED*, sy. 13 (1983), s. 31-66; G. de Genoulac, "Croissant", *Gr.E*, XIII, 463; R. Ettinghausen, "Hilâl", *EI*² (İng.), III, 381-385.

SEMAVİ EYİCE

AZAB

(bk. AZEB).

AZÂB

(bk. AZAP).

ÂZAD

(bk. ÂZAT).

ÂZÂD, Ebü'l-Kelâm

(bk. EBÜ'L-KELÂM ÂZÂD).

ÂZÂD-ı BİLGRÂMÎ

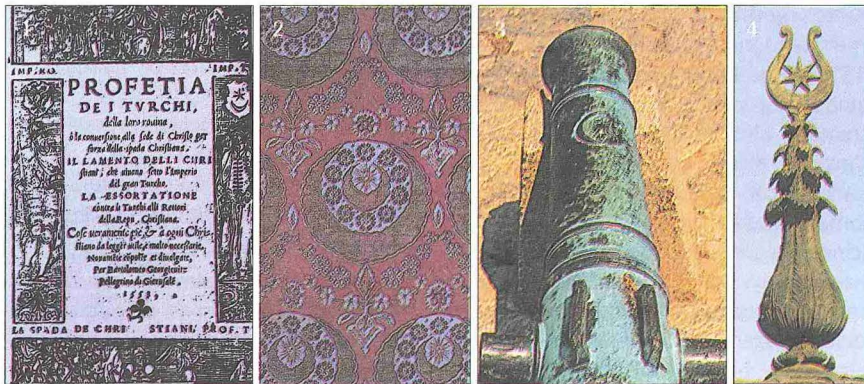
(Azad Bilgramî)

Mîr Gulâm Alî b. Nûh el-Hüseynî el-Vâsıtî el-Bilgrâmî (ö. 1200/1786)

Hindistanlı âlim ve şair.

Âzâd ve Hassânü'l-Hind lakaplarıyla meşhurdur. 18 Haziran 1704'te Leknev'e bağlı Bilgram kasabasında pek çok ilim adamı yetiştirmiş bir ailede doğdu. Soyu, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'ye

1- 1553'te Roma'da basılan Georgijevic Bartholomeo'nun *Profetia del Turchi* adlı eserinin başlık sayfasındaki ayyıldız (C. Gollner, *Turcica II*, s. 28). 2- XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bir dokümanda ayyıldız motifi (TSM, Envanter, nr. 16.234). 3- 1802'de dökülmüş bir top üzerinde ayyıldız (Rumelihisarı, Teşhir, Envanter, nr. 3). 4- II. Mahmud Sebîlî'nin ayyıldızlı alemleri

dayanmakta olup büyük dedeleri Emel-vîler'in zulmünden kaçarak Hindistan'a yerleşmişlerdir. İlk öğrenimini memleketinde tamamladı. 1721'de tahsil için, ana tarafından dedesi meşhur âlim ve dört dilde (Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe) şair olan Abdülcelîl-i Bilgrâmî'nin yaşadığı Şahcihanâbâd'a gitti ve ondan Arapça, hadis ve siyer öğrendi. Orada iki yıl kaldıktan sonra Bilgram'a döndü. Dayısı Muhammed b. Abdülcelîl'den aruz, kafiye ve edebî ilimleri okudu. 1730'da dayısı Mîr Muhammed'in ordu vak'anüvisliği yaptığı Sihvan'a (Sivistan) gitti. Burada dayısının nâibi olarak dört yıl kaldı. 1734 yılında önce Delhî'ye, sonra da Bilgram'a döndü. Bu seferi sırasında Hazîn-i Lâhicî ve Vâlih-i Dağistânî gibi şairlerle görüştü. Mekke ve Medine'ye giderek iki yıl kaldı (1738). Medine'de Şeyh Muhammed Hayât es-Sindî'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'yi okudu ve *Kütüb-i Sitte*'den icâzet aldı. Hindistan'a döndüğünde (1739) Evrengâbâd şehrine yerleşti. 1745'te müstakbel Haydarâbâd nizamı Nevvâb Nizâmüddevle Âsafcâh'la karşılaştı ve ondan malî yardım gördü. Bununla beraber Âzâd hiçbir zaman onun sarayına girip kendisi için kaside yazmadı. Âzâd aynı zamanda Haydarâbâd başveziri Samsâmüddevle Şahnevâz Han'la da çok iyi dosttu. Adı geçen başvezinin 1757'de gözden düşmesi üzerine ona yeniden eski itibarını kazandıran yine Âzâd oldu. Hatta Samsâmüddevle'nin katlinden sonra onun tamamlanmamış *Me'âşirü'l-üme-râ*' adlı eserini yok olmaktan kurtarıp bastıran da Âzâd'dır. 1764'te Haydarâbâd'dan Evrengâbâd'a döndü ve burada Şah Mûsâfîr Guddüvânî'nin türbesinde zâhidâne bir hayat sürdü ve resmî görev kabul etmedi.

Şiirlerini daha çok ilkbahar aylarında yazan Âzâd Arapça, Farsça eserler verdi. Kendisinden önce hiçbir Hintli şair Arapça divan tertip etmemiş ve onun kadar Arapça şiir söylememiştir. Belki de bu sebeple şiirlerinde zaman zaman kendini övmüş, diğer şairlerden üstün olduğunu söylemiştir. Edebiyat tenkitçileri de Âzâd'ın şiirlerini emsalinden üstün görür ve o devirde Hindistan ile Arap âlemi arasında bir yakınlık bulunmadığı için lâıyk olduğu şekilde tanınmadığını belirtirler. Hint ve Sanskrit şiirindeki teşbihi ve diğer edebî sanatları Arap şiirine ilk sokan şair olarak da bilinmektedir. Gazel ve kasidelerinde Hz. Peygamber'i övdüğü için kendisine Hassânü'l-Hind

(Hindistan'ın Hassân b. Sâbit'i) ve Meddâhu'n-nebî lakapları verilmiştir.

Âzâd-ı Bilgrâmî Evrengâbâd'da vefat etti ve Ravza denilen yere defnedildi.

Arapça Eserleri. 1. *Sübḥatü'l-mercân fî âşâri Hindistân* (Bombay 1303/1886, taş baskı). Müellifin en meşhur eseri olup bazı müstakil kitaplarını da ihtiva etmektedir. Bunlardan biri, Hindistanlı âlim ve kelimcilerden kırk dört kişinin hal tercümeleriyle beraber Hz. Peygamber'in methine dair şiirlerini de ihtiva eden *Tesliyetü'l-fu'âd*'dır. Eserde yer alan ikinci kitabı, tefsir kitaplarıyla hadis şerhlerinden Hindistan'la ilgili bilgileri toplayarak meydana getirdiği *Şemmâmetü'l-anber fî mâ verede fî'l-Hind min seyyidü'l-beşer* adlı eseridir. *Sübḥatü'l-mercân*'da ayrıca Arap ve Hint dillerinde belâgat ile Hintliler'e ve Araplar'a göre sevgi konusuna dair birer bölüm bulunmaktadır. 2. *Dîvân*. 3000'den fazla beyit ihtiva eden üç ciltlik bir eserdir (Haydarâbâd 1300-1301/1882-1883). 3. *Muḥtârü Dîvânü Âzâd*. Yazarın *es-Seb'atü's-seyyâre* adıyla anılan yedi şiir divanından seçilen şiirleri muhtevidir (Leknev 1328/1910). 4. *Ḍav'ü'd-derârî şerhu Şaḥîḥ-i-Buḥârî*. Haremeyn'de bulunduğu dönemde Kastallânî'nin *Şaḥîḥ-i Buḥârî* şerhinden "Kitâbü'z-Zekât"ın sonuna kadar hulâsa ettiği tamamlanmamış bir eserdir. Kitabın müellif hattı nüshası, Siddık Hasan Han'ın oğlu Seyyid Nûrû'l-Hasen'in kütüphanesinde bulunmaktadır. 5. *Mazḥarü'l-berekât*. Âzâd'ın ömrünün son yıllarında mesnevî tarzında yazdığı tasavvufî ve ahlâkî mahiyetteki şiirlerdir. 6. *Keşkül*. Eserin müellifin el yazısıyla olan nüshası Haydarâbâd Âsafîyye Kütüphanesi'ndedir. 7. *Şifâ'ü'l-alîl fî'l-işlâḥâtü'alâ ebyâtı ebî'l-Ṭayyib el-Mütenebbî*. 1197 yılında kaleme aldığı bu eserde Mütenebbî'nin şiirlerinde görüldüğü hataları tashih etmeyi hedef almıştır. Kitap N. Ahmed el-Fârûkî tarafından *Şekâfetü'l-Hind* mecmuasında yayımlanmıştır (Delhi 1984, XXXV, sy. 3-4).

Farsça Eserleri. 1. *Me'âşirü'l-kirâm fî târiḥi Bilgrâm*. Bilgramlı mutasavvıflar hakkında yazılmış muteber bir kaynaktır (Agra 1910, taş baskı). 2. *Ḥizâne-i Âmirre*. 135 kadar İranlı eski ve yeni şair hakkında kısa bilgiler ihtiva eden alfabetik bir eserdir (Cavnûr 1871, 1900). 3. *Serv-i Âzâd*. Hindistan'da Farsça ve Urduca şiir söyleyen 143 şairin biyografisini veren bir eserdir (Lahor 1913). 4. *Senedü's-sâ'âdât fî ḥüsnü ḥâtîmeti's-sâdât*. Hz. Pey-

gamber'in soyundan gelen kimselerin faziletiyle âkibetlerinden bahseden bu kitap Bombay'da basılmıştır (1865). 5. *Şecere-i Ṭayyibe*. Bilgram'da yetişen mutasavvıfların hayatına dairdir. 6. *Ravzatü'l-evliyâ*. Âzâd'ın gömülmüş olduğu Ravza adlı kabristanda yatan dokuz zat ile kendisinin hal tercümesini ihtiva eden bu eser de basılmıştır (Evrengâbâd 1892). 7. *Yed-i Beyzâ*. Farsça yazan 532 şairin hal tercümelerini ihtiva etmektedir. 8. *Dîvân*. Farsça gazel, rubâi ve kıtalarını ihtiva etmektedir. Diğer Farsça şiirleri *Serâpâ-yı Ma'şûk* ve *Dilkeşnâme* adlı eserlerinde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Siddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), III, 250-252; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-'Arabîyye*, s. 198-200, 217-220, 246-252, 298-299; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 600-601; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ḥavâṭır*, VI, 201-205; Ziriklî, *el-A'âm*, V, 314; Abdülmaksûd Muhammed Şalkâmî, "Ḥassânü'l-Hind Ḡulâm 'Alî Âzâd", *Mecelletü'l-Ezher*, XLVIII/9-10, Kahire 1976, s. 1472-1482, 1707-1720; XLIX/3 (1977), s. 496-509; Fazlurrahmân en-Nedevî, "Ḡulâm 'Alî Âzâd el-Bilgrâmî", *Şekâfetü'l-Hind*, XXXVIII/3-4, Delhi 1987, s. 128-136; "Ḡulâm Ali", *İA*, IV, 823-824; A. S. Bazmee Ansari, "Âzâd Bilgrâmî", *EJ*² (İng.), I, 808; a.m.f., v.dğr., "Âzâd-ı Bilgrâmî", *UDMI*, I, 104-110; M. Siddiqi, "Âzâd Belgrâmî", *EIr*, II, 171-173; Rızâ Rızâzâde, "Âzâd-ı Bilgrâmî", *DMBİ*, I, 317-319.

İSMAİL L. ÇAKAN

AZÂFİRE

(العذافرة)

Müşebbihe'den
İbn Ebû'l-Azâfir'in
ilâhlığını iddia edenlere verilen ad
(bk. MÜŞEBBİHE).

AZÂİM

(العزائم)

Cinleri ve şeytanları
itaat altına almayı öğrettiği
ileri sürülen bir ilim.

Azâim Arapça *azîmet* kelimesinin çoğuludur. Kişinin kalbini bir şeye bağlayarak bütün mânevî ve ruhî gücüyle ona yönelmesine *azîmet* denir. Azâim ilmini bilenler bu yolla bazı cinlere ve şeytanlara tesir ederek onları itaatları altına aldıklarına, kendi hizmetlerine soktuklarına ve bunlar sayesinde birtakım hastalıkları tedavi ettiklerine inanırlar.

Taşköprizâde ve Kâtip Çelebi başta olmak üzere Osmanlı âlimleri, hatta İslâm